

ЕКОЛОГІЧНЕ ВИХОВАННЯ ЯК ВАЖЛИВИЙ СКЛАДНИК ДУХОВНО-МОРАЛЬНИХ ЦІННОСТЕЙ ЛІЦЕЙСТІВ

Катерина Іванець

Комунальний навчальний заклад «Хіміко-екологічний лицей» Дніпровської міської ради (м. Дніпро)

Анотація:

У статті висвітлено досвід упровадження екологічної освіти й виховання як ефективного шляху формування ціннісних орієнтирів учнів (на прикладі комунального навчального закладу «Хіміко-екологічний лицей» Дніпровської міської ради). Доведено, що процес подолання екологічної кризи має тісний взаємозв'язок з процесом духовно-морального вдосконалення людини, її культури, усвідомлення важливості дбайливого ставлення до свого оточення й до природи. Наголошено, що екологічне виховання є важливим, невіддільним складником процесу формування духовно-моральних цінностей сучасного молодого покоління.

Ключові слова:

екологічна освіта й виховання; духовно-моральні цінності; екологічна культура; екологічна свідомість; виховання й розвиток особистості; лицейсти.

Аннотация:

Иванець Катерина. Экологическое воспитание как важная составляющая духовно-нравственных ценностей лицейстов.

В статье освещен опыт внедрения экологического образования и воспитания как эффективного пути формирования ценностных ориентиров учащихся (на примере коммунального учебного заведения «Химико-экологический лицей» Днепропетровского городского совета). Доказано, что процесс преодоления экологического кризиса имеет тесную взаимосвязь с процессом духовно-нравственного совершенствования человека, его культуры, осознания важности бережного отношения к своему окружению и к природе. Отмечено, что экологическое воспитание является важной, неотъемлемой составляющей процесса формирования духовно-нравственных ценностей современного подрастающего поколения.

Ключевые слова:

экологическое образование и воспитание; духовно-нравственные ценности; экологическая культура; экологическое сознание; воспитание и развитие личности; лицейсты.

Resume:

Ivanets' Kateryna. Environmental education as an important component of spiritual and moral values of lyceum students.

The paper highlights the experience of municipal educational institution "Chemical and Ecological Lyceum" of Dnipro City Council on the implementation of the environmental education and training as an effective way of forming value-focused thinking. The author shows that the process of overcoming the ecological crisis has a close relationship with the process of spiritual and moral perfection of the man, his culture, awareness of the importance of careful attitude to his environment and nature. It is noted that environmental education is an integral component of the formative process of spiritual and moral values of the contemporary young generation.

Key words:

ecological education; spiritual and moral values; ecological culture; ecological consciousness; education and personal development; Lyceum students.

*...як нам дійти до злагоди і згоди
в буденних пристрастях, в суетній метушні?
Є вищий смисл в гармонії природи,
дай, Боже, нам гармонії в душі.
Віталій Іващенко*

Постановка проблеми. Сучасні наукові відкриття, результати глибокого аналізу екологічних проблем нашої планети безперечно доводять: наслідком споживацького ставлення до природи, до людей, є бездуховність, незнання й руйнування народних традицій, незнання основ природокористування й екологічного права, недооцінка екологічних знань, що призвели до жахливої ситуації, як у нашій країні, так і у світі загалом. Глобальна екологічна криза стала реальністю нашого життя.

Дослідження сучасних соціологів і психологів переконливо свідчать про те, що одна з причин розвитку глобальної екологічної кризи – це криза людського духу. До її проявів належать: сплеск антисупільних настроїв, егоїзму, нігілізму, локальних і регіональних збурень у суспільстві; планетарна епідемія аморальності, злочинності, наркоманії, проституції, тотальної легковажності, бездумності й жадоби швидкої наживи; деградація особистості в різних її проявах; зниження культурного й духовного рівнів;

зростання корупції, проявів некомпетентності й непрофесіоналізму в розв'язанні національних і міжнародних питань. З огляду на це, стає дедалі зрозумілішим, що ступінь розвитку цивілізації визначається не кількістю кіловат, які виробляються енергетичними об'єктами, а низкою моральних і духовних критеріїв, мудрістю людей, особливо тих, які рухають уперед цю цивілізацію. Прогрес людського суспільства надалі неможливий без розвитку культури й етики, підвищення духовності й моральності. Тому найкращі представники науки й культури всіх країн світу сьогодні закликають звернутися до тих життєвих цінностей, які людство виробило протягом тисячоліть, цінностей, закріплених у біблійних заповідях і настановах усіх релігій. Людство мусить переглянути свої життєві позиції й принципи, знову відчутти себе невіддільною частиною Природи й зрозуміти, що духовне здоров'я людини тісно пов'язано зі здоров'ям Природи [1, с. 3].

Як твердять провідні вчені-екологи світу, жодні науково-технічні новації, екологічні й соціальні реформи як такі не зможуть забезпечити поступальний сталий, екологічно збалансований розвиток людства без усвідомлення того, що питання духовно-морального розвитку й підвищення екологічної культури сучасного суспільства є взаємопов'язаними й невіддільними. Йдеться про необхідність створення могутньої системи виховних впливів, що спрямовані на гармонізацію мислення сучасної людини й формування в неї правильного емоційно-ціннісного ставлення до світу. Тільки докорінні зміни в системі цінностей, що наявна в сучасному суспільстві, здатні врятувати природу, а значить – і людство. Розуміння цього факту визначило основні напрями розвитку освіти в майбутньому й зумовило стратегічні принципи її реформування. Освіта й виховання в галузі навколишнього середовища стали на сьогодні одним з пріоритетних напрямів роботи з дітьми й молоддю, що відповідає Концепції екологічної освіти України, Концепції національно-патріотичного виховання дітей та молоді України, Концепції національної стратегії розвитку освіти в Україні на період до 2021 року, Закону «Про освіту», Закону «Про загальну середню освіту», Концепції профільного навчання у старшій школі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить про те, що проблема духовно-морального виховання особистості завжди була актуальною, а в сучасних умовах вона набуває особливого значення.

Методологічною основою дослідження проблеми формування духовно-моральних цінностей особистості як складників світогляду стали праці Аристотеля, Сократа, Афанасія Афонського, Іустіна Філософа, Конфуція, Мо Ді, Іларіона Київського, Г. Сковороди, П. Каптерева, К. Ушинського, П. Блонського, І. Кона, Л. Виготського, Г. Костюка, А. Маслоу, О. Леонтьєва, К. Роджерса, С. Рубінштейна, А. Макаренка, В. Сухомлинського, С. Шацького й багатьох інших.

Серед сучасних дослідників духовно-моральних аспектів проблеми слід назвати Г. Балла, І. Бега, Н. Вознюк, М. Боришевського, С. Гончаренка, І. Зязюна, С. Максименка, Е. Помиткіна, В. Рибалка.

Питання можливих шляхів духовної взаємодії людини й природи, необхідність екологічної освіти кожної людини, роль екологічної культури в процесі формування духовної культури особистості й суспільства розкрито в працях Н. Бібик, С. Бородавкіна, А. Букіна, О. Вербицького, О. Захлебного, І. Зверева,

В. Ільченко, О. Плахотник, І. Суравегиної, Г. Ткачук, В. Червонецького та ін.

Проблемою підвищення екологічної культури молоді займаються такі вчені, як І. Абалкіна, І. Моткін, С. Куркуленко, Л. Курняк, Н. Науменко, В. Процюк. Вони вважають, що необхідність виховання екологічної культури молоді пов'язана саме з реакцією на глобальну екологічну кризу. Негативні зміни в природному середовищі під тиском сукупної дії виробничих чинників істотно прискорились останніми десятиріччями. Тобто збереження життя на Землі залежить тепер безпосередньо від рівня й темпів виховання екологічної культури молоді, суспільства загалом [8, с. 336].

Формулювання цілей статті. Метою статті є теоретичне обґрунтування й практичне доведення значущості екологічного виховання як невіддільного складника процесу формування духовно-моральних цінностей сучасного молодого покоління; аналіз і узагальнення досвіду роботи комунального навчального закладу «Хіміко-екологічний лицей» Дніпровської міської ради щодо впровадження екологічної освіти й виховання як ефективного шляху формування ціннісних орієнтирів учнів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Питання екологічної освіти та виховання – одне з найважливіших питань на сучасному етапі ліквідації екологічної кризи, від розв'язання якого значною мірою залежить оздоровлення соціально-економічного стану держави, відтворення природно-ресурсного потенціалу України. Основне завдання екологічного виховання – допомогти молодому поколінню зрозуміти логіку природи, зв'язок законів її розвитку, узгодити своє існування, свої соціальні й виробничі потреби з цими законами, зрозуміти, що в природі є заборони (табу), порушувати які людина не має права, якщо хоче вижити.

Екологічне виховання – це процес систематичного й цілеспрямованого впливу на духовний і фізичний розвиток особистості для формування еколоґо-гуманістичного світогляду, підготовки до виробничої, громадської й культурної діяльності [4].

Екологічне виховання – це організований і цілеспрямований процес формування системи наукових знань про природу й суспільство, поглядів і переконань, що забезпечують формування відповідального ставлення молоді до природи, реальним показником якого є практичні дії учнів щодо природного середовища, які відповідають нормам людської моралі [3, с. 32–37].

Сутність і зміст екологічної культури, яка є результатом екологічного виховання, зазвичай перебувають у нерозривному зв'язку

з феноменом екологічної свідомості. Традиційно свідомість трактують як вищу форму найбільш загальної властивості матерії – відображення. Вона полягає в узагальненому й цілеспрямованому відображенні дійсності, у її конструктивно-творчому перетворенні, мисленнєвому моделюванні подій, передбаченні їх наслідків, раціональному регулюванні людської діяльності та її самоконтролі. Поряд з традиційними (релігійною, моральною, естетичною, правовою, політичною) формами свідомості виділяють і її сучасну форму – екологічну свідомість.

Екологічна свідомість – це сукупність поглядів, теорій, які відображають проблему співіснування суспільства й природи в плані оптимального її розв'язання відповідно до конкретних потреб суспільства й можливостей природи. Екологічна свідомість є відтворенням людьми екологічних умов життя й відносин між суспільством і природою у формі екологічних теорій, ідей, уявлень, що відображають ставлення до природи в певну історичну епоху [7, с. 179].

Духовно-моральні цінності – це настанови особистості, що є системоутвірним елементом її ціннісних орієнтацій і вказують на їх культурне, соціальне, людське значення, регулюючи свідому діяльність і поведінку, надаючи їм етичного характеру й орієнтуючи особистість на досягнення вищих ідеалів.

З огляду на викладене вище, під екологічною культурою ми розумітимемо інтегративну якість особистості, що втілює духовно-моральні цінності й визначає екологічно-моральні вчинки, спрямовані на збереження життя в усіх його виявах і на створення краси природного середовища [5, с. 133]. Природа – суспільна цінність, оскільки є джерелом пізнавальних, естетичних, комунікативних потреб. Людина є частиною природи й без неї життя неможливе. Отже, потрібно берегти її, любити й шанувати. Формувати таке переконання й готовність втілювати його в життя необхідно змалку. Тому головним завданням екологічного виховання є виховання такої особистості, для якої природа набуде життєво важливого значення. Знання з екології сприяють формуванню в молоді дбайливого ставлення до природи, розвитку в неї екологічної культури. Екологічні проблеми сучасності вимагають від системи освіти приділяти більше уваги формуванню екологічної свідомості, розумінню навколишнього світу й місця людини в ньому [2].

Визначивши потребу держави у вихованні екологічної культури окремих осіб і суспільства загалом, підкреслимо необхідність формування навичок, фундаментальних екологічних знань, екологічного мислення й свідомості, що

ґрунтуються на ставленні до природи як до універсальної, унікальної цінності. Розуміючи потребу створення нової, патріотично налаштованої генерації, яка володіла б широким кругозором, позитивним світоглядом, готовністю до сприйняття нового, до безперервного саморозвитку й самовдосконалення, здатної креативно мислити, розв'язувати нові творчі проблеми, яка вміє творити на вістрі науково-технічного прогресу, забезпечуючи передові позиції національній науці в міжнародному розподілі інтелектуальної праці; для сприяння професійному самовизначенню молодого покоління, формування загальнолюдської моралі, засвоєння визначеного суспільними, національно-культурними потребами обсягу знань про природу, людину, суспільство й виробництво, екологічне виховання, фізичне вдосконалення в 2002 році на базі Українського державного хіміко-технологічного університету (УДХТУ) був відкритий комунальний навчальний заклад «Хіміко-екологічний ліцей» Дніпропетровської міської ради. Ідея формування й виховання творчої, екологічно-компетентної інноваційної особистості стала провідною в роботі нашого навчального закладу.

Хіміко-екологічний профіль навчання впроваджується шляхом поглибленого вивчення хімії в допрофільних (8-9) класах і у старших (10-11) класах. Тобто на викладання хімії в ліцеї виділено у 8-10-х класах по 4 години на тиждень, в 11-х – 6 годин на тиждень. Екологію вивчаємо в 10-11-х класах, на що виділено 2 години на тиждень. Для поглиблення знань учнів до варіативного складника навчального плану внесено такі факультативи: «Хімія і довкілля», «Електрохімія», «Природа і фізика», а також курси за вибором – «Основи екологічних знань», «Екологія людини», «Основи наукових досліджень».

За допомогою профільної освіти намагаємось інтегрувати питання екологічного спрямування майже в усі навчальні дисципліни. Так, у процесі викладання природничих дисциплін формуємо систему знань, спрямовану на засвоєння теорії та практики загальної екології, включаючи елементи фізико-хімічних, географічних, біолого-медичних, геохімічних, соціально-економічних і технічних галузей знань, формуємо певні навички поведінки людини в природному середовищі. Під час викладання гуманітарних дисциплін значну увагу приділяємо глибокому й узагальнювальному осмисленню важливості екологічних проблем у майбутньому розвитку людства. За допомогою різноманітних форм екологічного виховання здійснюється вплив на свідомість особистості для розвитку соціально-психологічних настанов

і активної громадянської позиції, усвідомлення відповідальності за власну поведінку й вчинки в навколишньому середовищі, власної причетності до збереження довкілля.

Гармонійно поєднуючи організацію екологічного навчання й національно-патріотичного виховання вміло формуємо духовно-моральні орієнтири розвитку сучасної молоді, значну увагу приділяємо вибору тематики виховних годин, позаурочних бесід, дискусій, організації рольових ігор під час проведення занять, відео-лекторіїв, круглих столів, екскурсій під час організації дозвілля учнів. Високою мотивацією до опанування екологічних знань є участь ліцеїстів у різноманітних конкурсах, зокрема таких, як «Колосок», «Геліантус», «Левеня», вікторинах, КВК, іграх «Що? Де? Коли?», квестах, конкурсах фотографій, фотобуклетів, стіннівок, малюнків, презентацій, літературних творів, рефератів, створених учнями за відповідною тематикою, участь у предметних олімпіадах.

У ліцеї ефективно діють органи учнівського самоврядування. Вони активно співпрацюють з педколективом в організації практичної, творчої позакласної діяльності ліцеїстів, беруть участь в управлінні суспільним життям ліцею. Залучають учнів до догляду за зеленими насадженнями на території навчального закладу й квітами в приміщенні, до підгодівлі зимуючих птахів, виготовлення й розвішування штучних гніздівель. Організують роботу усного журналу, відстежують події згідно з екологічним календарем. Агітують до участі в акціях, спрямованих на збереження довкілля: «Першоцвіт», «Не рубай ялинку», «Година Землі», «Майбутнє лісу в твоїх руках», «Птах року», «День довкілля», «Дивовижний світ природи», «Балки Придніпров'я очима дітей»; підтримують внутрішньолицейські проекти – «Винаходи природи», «Квіти українського віночка», «Мій домашній улюбленець», «Подорож у країну спецій», «Цілющі властивості чаю», «Світ води», «Вивчаємо заповідні території», «Екологічні проблеми міста», «Зимуючі птахи нашого міста», організують конкурси тематичних квіткових композицій, конкурс на кращі екобуклети тощо. Ведуть пропаганду здорового способу життя. Проводять тематичні лінійки. Є ініціаторами екскурсій до зоомузеїв ДНУ ім. О. Гончара, Аграрного університету, анатомічного музею медичного училища й Державної Дніпропетровської медичної академії, екскурсій до Дніпровсько-Орільського природного заповідника, екскурсій балками міста Дніпропетровська, екскурсій, пов'язаних з дослідженням природної та історичної спадщини нашого краю та України. У нашому

навчальному закладі організована спілка ліцеїстів, що стали членами Українського товариства охорони птахів. Члени учнівського самоврядування виступили ініціаторами в започаткуванні важливої ліцейської традиції: уже чотири роки поспіль випускники ліцею беруть участь в оновленні лісових насаджень на території Дніпровсько-Орільського природного заповідника, що постраждала від стихійної пожежі. Виконуючи цю поважну місію, ліцеїсти висадили вже понад чотири тисячі дерев.

У нашому ліцеї плідно працює національно-патріотичний гурток, що сприяє наверненню наших ліцеїстів до споконвічних цінностей: утвердження первинності любові до Батьківщини й людей, розвиток духовності, моральності, дбайливого ставлення до природних скарбів і національних надбань нашого народу тощо. Учні й викладачі ліцею беруть активну участь у волонтерській діяльності, допомагають постраждалим і воїнам АТО, відвідують поранених у лікарнях, запрошують учасників АТО й ліквідаторів аварії на ЧАЕС на ліцейські свята, тематичні заходи. Систематично беруть участь в акції «Діти – дітям», допомагаючи сиротинцям.

Принципи екологічного виховання як важливого складника духовно-моральних цінностей ліцеїстів наявні й у системі пошуку, виявлення й розвитку обдарованості учнів. Практично всі ліцеїсти, відповідно до їх природних здібностей, сфери інтересів і захоплень, залучені до навчання у «Школі хіміка» при ДВНЗ УДХТУ, або відвідують Аерокосмічну школу при Національному центрі аерокосмічної освіти молоді ім. Макарова, або секцію обласної природничої школи при Дніпропетровському еколого-натуралістичному центрі дітей та учнівської молоді, або навчаються в секціях Дніпропетровського відділення Малої академії наук України. Для максимального розкриття творчого потенціалу кожного учня, залучення ліцеїстів до наукової роботи та її перспективного планування, для вдосконалення учнівського самоврядування учнів у ліцеї створено учнівське наукове товариство «Ерудит». Наукове товариство ліцеїстів «Ерудит» – добровільне об'єднання ліцеїстів, які прагнуть до глибшого пізнання досягнень у різних галузях науки, техніки, культури, до розвитку творчого мислення, інтелектуальної ініціативи, самостійності, до аналітичного підходу до власної діяльності, набуття вмінь і навичок дослідницької роботи. Члени товариства активно беруть участь в організації виставок наукових робіт, проектів, конкурсів рефератів, проведення турнірів знавців, зустрічей з вченими, з цікавими

людьми, мають можливість як молоді науковці ознайомлювати зі своїм досвідом інших на наукових семінарах, конференціях. Конференції учнівського товариства дають можливість кожному ліцеїстові обговорити результати своєї творчої науково-пошукової роботи й визначити свій рівень підготовки. Кращі учнівські роботи рекомендуються до захисту в конкурсі, що проводить Дніпропетровське відділення Малої академії наук України, і де щорічно маємо переможців обласного рівня в різноманітних секціях.

В атмосфері довіри й взаємодопомоги, що панує в нашому ліцеї, легко робити відкриття, усвідомлювати важливість здобутих знань. Саме за таких умов можливе виховання особистості, підготовленої до майбутнього, де необхідно вміти розв'язувати проблеми й ухвалювати конкретні рішення, нести відповідальність за свої вчинки. Результатом спільної, кропіткої праці всіх учасників навчально-виховного процесу в «Хіміко-екологічному ліцеї» є активна участь і перемоги наших ліцеїстів у багатьох конкурсах із захисту науково-дослідницьких робіт екологічного спрямування, які стали світовим простором, що об'єднує учнівську молодь, яка робить перші кроки на шляху до великої науки, з науковими експертами, високоосвіченими професіоналами з найкращих університетів та інноваційних компаній України та світу.

Ліцей гордо презентує свої здобутки: 38 ліцеїстів стали переможцями різноманітних міжнародних інтелектуальних конкурсів, 15 з них здобули перемогу в країнах СНД, а 23 – вибороли призові місця й визнання України в дальньому зарубіжжі. Ми пишаємось тим, що завдяки екологічному вихованню саме наші вихованці вже традиційно представляють Дніпропетровщину і стають переможцями в таких заходах всеукраїнського рівня, як: біологічний форум «Дотик природи», «Intel Eco Ukraine», «Національний тур Екософт», «Новітній інтелект України», «Всеукраїнський водний приз».

Наші учні виборюють право представляти Україну на рівні країн СНД: Міжнародний конкурс юних винахідників «Leonardo Da Vinci» (Грузія), Балтійський науково-інженерний конкурс (Санкт-Петербург), Міжнародна Білоруська конференція учнів (Мінськ).

Примножуючи славу України, учні нашого навчального закладу є активними учасниками й переможцями таких Міжнародних конкурсів, як Intel ISEF (Intel International Science and Engineering Fair) – всесвітній конкурс науково-

технічної творчості школярів, який щорічно проходить у США й координується некомерційною організацією Society for Science and the Public; Міжнародна Олімпіада Проектів на тему Стабільного Світу (Olympiad I-SWEEEP), яка щорічно проходить у містах США, об'єднуючи понад 69 країн; Інноваційна виставка наукових проектів, відкрита для учнів середніх шкіл, які створюють унікальні розробки в галузях машинобудування, енергетики та екології; Genius Olympiade – щорічна Міжнародна олімпіада науково-дослідницьких проектів екологічного спрямування. Змагання учасників з усього світу проходять на базі державного університету Нью-Йорка, в Освего (США); Міжнародний фестиваль молодих учених E(X)plory – конкурс науково-технічної творчості учнів і студентської молоді (м. Гдиня, Польща); Міжнародний конкурс «INESPO» (International Environment & Sustainability Project Olympiad) – Міжнародна олімпіада проектів сталого розвитку навколишнього середовища (Нідерланди); Молодіжний міжнародний конкурс «Стокгольмський юнацький водний приз» Stockholm Junior Water Prize. Цей Міжнародний конкурс проходить у рамках Всесвітнього тижня води (World Water Week) у Стокгольмі (Швеція). За умовами Міжнародного конкурсу INTEL ISEF іменами переможців (1 і 2 основні місця) називають нові небесні тіла. На прапорі хіміко-екологічного ліцею вже три «зірочки»: Марина Мешкович, Віталій Клокун, Олександр Токарев.

Усі наші випускники мають можливість успішно продовжувати своє навчання у вищих навчальних закладах як в Україні, так і за кордоном, пов'язуючи подальше своє життя з опануванням професій, які допомагають розв'язувати екологічні проблеми нашої планети.

Висновки. Отже, можна дійти висновку, що подолання екологічної кризи залежить від духовно-морального вдосконалення людини, її культури й відносин з природою та іншими людьми. Наполягаємо на необхідності посилення впливу на духовну сферу особистості, на вихованні етичного, науково-дослідницького компоненту екологічної культури, що є ефективним шляхом, який сприяє формуванню в сучасній молоді загальнолюдських ціннісних орієнтирів. Саме виховання в молодого покоління екологічної культури допоможе відновити втрачену рівновагу й гармонію у відносинах «людина – природа» [6, с. 7–9].

Список використаних джерел

1. Білявський Г. О. Основи екології. Навчальний посібник / Г. О. Білявський. – К. : Либідь, 2006. – 408 с.

References

1. Biliavs'kyi, H. O. (2006). *Basics of Ecology. Study guide.* Kyiv : Lybid'. [in Ukrainian]

2. Гаць Я. М. Проблеми екологічного виховання молоді [Електронний ресурс] / Ярина Миколаївна Гаць. – Режим доступу до статті : <http://intkonf.org/index.php?paged=375&s=%25> (22. 11. 2016).
3. Курняк Л. Д. Екологічна культура: поняття і реальність / Л. Д. Курняк // Вища освіта України. – 2006. – № 3. – С. 32–37.
4. Олександров І. Екологічне виховання студентів у ВНЗ України [Електронний ресурс] / Ігор Олександров. – Режим доступу до статті : http://www.vmurol.com.ua/index.php?idd=us_publication (22. 11. 2016).
5. Павленко І. Г. Духовність як основа формування екологічної культури майбутнього вчителя / І. Г. Павленко, Г. В. Горбуліч // Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту: зб. наук. праць. – Харків, 2008. – С. 133–135.
6. Пустовіт Г. П. Філософсько-культурологічний аспект в екологічній освіті / Г. П. Пустовіт // Шлях освіти. – 2002. – № 3. – С. 7–11.
7. Українська людина в європейському світі: виміри ідентичності: навчальний посібник / кол. авторів; за ред. д-ра економ. наук, проф. Т. С. Смовженко, д-ра філософ. наук, проф. З. Е. Скринник. – К. : УБС НБУ, 2015. – 609 с.
8. Шувар І. А. Екологічні основи збалансованого природокористування: навчальний посібник / Шувар І. А., Снітинський В. В., Баляковський В. В. – Львів-Чернівці : Книги – ХІХ, 2011. – 760 с.
2. Hats', Ya. M. *Problems of environmental upbringing of the youth*. Retrieved from : <http://intkonf.org/index.php?paged=375&s=%25> (22. 11. 2016). [in Ukrainian]
3. Kurniak, L. D. (2006). Environmental culture: concepts and reality. *Vyshcha osvita Ukrainy*, 3, 32–37. [in Ukrainian]
4. Oleksandrov, I. *Environmental upbringing of students at HEI in Ukraine*. Retrieved from : http://www.vmurol.com.ua/index.php?idd=us_publication (22. 11. 2016). [in Ukrainian]
5. Pavlenko, I. H. (2008). *Spirituality as a foundation of forming the future teacher's environmental culture*. In : *Pedagogy, psychology and medical-biological problems of physical education and sport: coll. of scientific works*. Kharkiv, 133–135. [in Ukrainian]
6. Pustovit, H. P. (2002). Philosophical-culturological aspect in environmental education. *Shliakh osvity*, 3, 7–11. [in Ukrainian]
7. Smovzhenko, T. S., Ed. (2015). *A Ukrainian in European surrounding: dimensions of identity: study guide*. Kyiv : UBS NBU. [in Ukrainian]
8. Shuvar, I. A. (2011). *Environmental grounds of balanced environmental management: study guide*. Lviv-Chernivtsi : Knyhy – XIX. [in Ukrainian]

Рецензент: Москальова Л.Ю. – д.пед.н., професор

Відомості про автора:

Іванець Катерина Трохимівна
knzhel.iet@mail.ru
Комунальний навчальний заклад
«Хіміко-екологічний ліцей»
Дніпровської міської ради (м. Дніпро)
просп. Богдана Хмельницького, 14 Б, м. Дніпро,
Дніпропетровська область, 49069, Україна

doi: <http://dx.doi.org/10.7905/nvmdpu.v0i17.1630>

*Матеріал надійшов до редакції 26. 11. 2016 р.
Прийнято до друку 13. 12. 2016 р.*

Information about the authors:

Ivanets' Kateryna Trokhymivna
knzhel.iet@mail.ru
Municipal Educational Institution "Chemical and
Environmental Lyceum" of
Dnipro City Council (Dnipro)
Bohdan Khmelnytsky Av., 14 B, Dnipro,
Dnipropetrovsk region, 49069, Ukraine

doi: <http://dx.doi.org/10.7905/nvmdpu.v0i17.1630>

*Received at the editorial office 26. 11. 2016.
Accepted for publishing 13. 12. 2016.*